

Соколёнок

5/2017

сентябрь-октябрь

Къарчыгъа

РЕСПУБЛИКАНЫ ЯШЛАР УЧУН ЭКИ АЙДА БИР ЧЫГЪАГЪАН ЖУРНАЛЫ

Къутлу болсун
янгы охув
йылыгъыз !

Бугюн
Байрам

МАГЪАММАТСАЙИТ
МАЛИКОВ

Бугюн байрам къызыма,
Охума бара башлап,
Тюше илму гызына,
Къурчакъ оюнун ташлап.

Къызыл портфель къолунда,
Башында ал бантиги,
Оъктем юрой ёлунда,
Озью буса бир тигим.

Акъ кофта, къара юбка,
Ушатдым бек формасын.
Гъакъылы гъали юккъа,
Тек толтурар «торбасын».

Школа болсун, яшым,
Уьюнг сени кёп суйген,
Ону сююп билгенни
Тёбеси кёкге тийген.

Биринчи Зенг

Зенг урула!
Зенг урула!
Гичипав бек сююне,
Бугюн биринчилей гелген
Билим берив уюне.

Зенг урула!
Зенг урула!
Иржая муаллимлер,
Юрегин яшлагъа берген,
Бу насипли алимлер.

Зенг урула!
Сююнмекден
Гёзьяш тёге аналар.
Бир де буса ойгъа тюше:
– Ахырыгъыз не болар?!

Зенг урула!
Эс табыгъыз!
Гележекни ойлагъыз,
Гичипавну иржайывун
Сёндюрмеге кьоймагъыз!

КЪЗУТЛУ БОЛСУН – ЯНГЫ ОХУВ ЙЫЛЫГЪЫЗ!

Сизин янгы охув йылыгъызы булан къутлай туруп, гъар басгъан абатыгъызы – яхшылыкъгъа басылмакъны, узатылгъан къолугъуз – рагъмулукъгъа узатылмакъны, гъар сизге берилежек дарс – янгыз къыйматлар учун тюзюл, яшавну къыйматлап билмек учун берилмекни ёрай туруп, «Къарчыгъаны» бу номери сизин кагъызлагъа, сизин яратывчулукъгъа.

Шейит-Ханум

ТЕРЕН БИЛИМ АЛАЙЫКЪ!

Школагъа баргъан сонг,
Эдеп булан турайыкъ.
Гъаракатгъа белсенип,
Терен билим алайыкъ.

Охувда ёлдашлагъа
Яманлыкъ ёрамайыкъ.
Муаллимлеге тынглап
Терен билим алайыкъ.

Элге гележек учун
Пайдагъа талпынайыкъ.
Ялагъай яшлар болмай,
Терен билим алайыкъ!

Солтанат Мамаева, Къакъашура юрт
«Къарчыгъаны» тептеринден.

Аявлу «Къарчыгъа!»

Уьчгентден сагъа гъюрметли салам!

Бизин класда бары да къумукъ яшлар охуй. Биз ана тилибизни оьтесиз кёп сюебиз ва абурлайбыз. Ана тилибизде чыгъагъан бары да журналланы, газетлени кёп сююп охуйбуз. Сени буса, аявлу «Къарчыгъа», биз айрокъда бек сюебиз. Шо саялы да, сенден таба, сав класыбызны атындан бизин ана тилден дарс береген муаллимибиз Юсупов Агъав Алиевичге уллу разилигибизни, гъакъ сюювюбюзню билдирме сюебиз.

Агъав Алиевични яхшылыгъындан биз ана тилибизни абурлама-сыйлама, тилибизни байлыгъын ва теренлигин англама башладыкъ. Ол бизге гюн сайын ана тилибизге бакъгъан сюювню сингдирди.

Школабызда Агъав Алиевич къургъан, безендирген ана тилни кабинетини сав школа саялы да уллу маънасы, агъамияты бар. Онда шаирлени, жамият чалышывчуланы, инкъылапчуланы, къумукъ ва башгъа халкъланы маданиятына, адабиятына кюрчю салгъанланы суратлары салынгъан. Оланы яшавлары гъакъында язылгъан. Шо кабинетни сав школа бек абурлай.

Агъав Алиевич яшланы «Дослукъ» деген кружогун къургъан. «Яш къаламлар» деп ат тагъып, там газет де чыгъарыбыз. Шо газетде оьзюбюз язагъан шиъруланы, хабарланы чыгъарабыз. Шо ишде бизге гъар заман Агъав Алиевич кёмек эте, бизин ругъландыра. Бир-

дагъы да биз Агъав Алиевич Юсуповгъа гъакъ юрекден оьзюбюзню разилигибизни де, баракаллабызны да билдиребиз!

*Эльмира Гъайдаева,
Уьчгент
«Къарчыгъаны» тептеринден*

Яшланы яратычулугу

Женнет Аналаны аякъ тубюнде.

Аюнъяда анадан ювукъ ким бар? – Бирев де! Ана авлетине яманлыкъ бир де ёрамажакъ. Гъар ким анасына тынглап юрюсе, бир де яман ёлгъа тюшмежек. Мен бир ерге бара бусам, анам артымдан чыгъа, геч къалсам – талчыгъа. Мен де огъар талчыгъаман. Мен де анамны кёп сюемен. Анасыз гюнлени Аллагъ биревге де бермесин. Аш этсе де, лап арив эт гесекни магъа сала.

Мен де «Оъзюнг аша, мамам, – деймен. Шолай турабыз биририбизни сыйлап. Бары адамлар да дюнъядагъы аналарын сыйла-

магъа герек деп. Аналар бизин учун кёп гечелер юхламай танг къатдыргъанлар. Ашама заманы болмай ач къалгъанлар. Гъали биз уллу болгъанда, анабыз ашын заманында ашасын, заманында тоюп юхласын учун къаст этме герекбиз. Яшлар, тынглагъыз анагъа, юрегин ярмагъыз. Сиз анагъа бир яхшылыкъ этсегиз, сизге он болуп къайтажакъ.

Женнет – аналаны аякъ тубюнде!

*Арсланханова Мадина,
МКОУ «КСОШ № 5»
5-нчи кл.*

Яшланы яратыпчулугу

Мен ямав салып уйренген кюй

Бир гюн орам булан чаба туруп бара эдим, сюрюнюп йыгылдым. Тобугум авуртду. Туруп къарадым — тобугум сыдырылгъан, чорабым йыртылгъан.

Уйге гелип боқчадан инени де, йипни де ала тура эдим, къарт абайым гирип гелди.

Мен огъар:

— Абай, чорабымны тигип бер хари, — деп, йип саплангъан инени узатдым.

— Озьонг тик чи, къарайым, — деп де айтып, абайым магъа инени къайтарып берди.

Мен, чорабымны да тигип, дагъы да ойнамагъа чыкъдым. Яшлар, мен чорапны тикген кюйге кюлемеге суйген эди.

Мен олагъа:

— Сиз магъа кюлемегиз, бу гезик арив болмаса да, дагъы ёл арив болур. — дедим.

Шондан сонг опурагъымны бир ери сёгюлсе яда йыртылса, озюм тигемен.

*Асият Абдурагъимова,
Тёбен Къазаныш*

*«Къарчыгъаны»
тептеринден.*

ЭДЕПСИЗ ЯШ

Бизин гентде бир яш бар,
Яш туююл – уллу балагы.
Бир де гёрюнмей онда
Эдеплилик неде ягы.

Обзюнден уллулагъа
Сёйлей ол атып-атып.
Уялмай. Битген затдай
Инсан къылыгъын сатып.

Учителлер гёрсетсе
Янгылышын-яманын,
Эки сагыат варыллап,
Ала хыйлы заманын.

*Шамхал Гъасанов,
Алхожагент
«Къарчыгъаны» тептеринден.*

АТАЛАР ОТАРЫКЪ

Ана бар ерде
Ата да тарыкъ.
Ата булан яшны
Къысматы ярыкъ.

Аталар булан
Абурлу авлет.
Азиз атагъа
Этигиз гъюрмет!

*Лайла Эльдарханова.
«Къарчыгъаны» тептеринден*

САГЪА
КИМ

ТИЛ

УЙРЕТДИ?

Изамит
Асеков

Ким, уйретди сагъа онча
Йымышакъ сёзлер ажайып?
– Йымышакъ сёзню гъайлегимде
Сёйлей турду ажайым.
– Ярыкъ сёзню ким уйретди,
Онча олай ярыкълы?
– Анам айтды ярыкъ сёзлер
Яшавда кёп тарыкълы.
– Къайдан гелди енгил сёзлер
Ончакъы сен билеген?
– Енгил сёзню ел уйретди,
Гъайлегиме гелеген.
– Къысгъа сёзню ким уйретди
Чебер айтма хатасыз?
– Къысгъа сёзню уйретгени
Сабур сёзлю атабыз.
Къалгъан янын эл уйретди
Мени ана тилимни.
Ажайып зат экен элни
Чебер тилден билими!

Башлап бизин уйретген
Охума да, язма да,
Бир-биревню суйме де,
Бир-биревге базма да,
Къайсы китапдыр, яшлар?
Ойлашыгъыз, къурдашлар!

Охугъан сабанчы да,
Ишчи де, космонавт да,
Сиз де партада башлап
Ачгъансыз ону, гъатта,
О не китапдыр, яшлар!
Билемисиз, къурдашлар?

Суйген ону шаир де,
Аявлагъан алим де,
Эшик ачгъан, ёл салгъан
Илму булан билимге,
Къайсы китапдыр, яшлар?
Кёп объюне къурдашлар?

ШУНКЪАР

Къумукъланы авуз яратывчулугъунда гъалиги тилде унутулгъан, амма тынглавчуланы ва охувчуланы тергевюн тартагъан сёзлер ёлугъа.

Шоланы арасында шункъар деген сёз айрыча ер тута. О сёз алдын къумукъ шаирликде (поэзияда) кёп къоллана болгъан. Мисал учун къазакъ йырлардан бирисин гелтирип къарайыкъ:

Бугюн бизге тавда шункъар сызгъырды.

Тюзлерде ана кёлге чув салды.

Шункъар – бырынгъы къумукъ сёз. Къумукъ тилден бу сёз хоншу – дагъы тав тиллеге де гирген: лакча шункъар, даргиче шункъар, лезгиче шункъар.

Къумукъ сёзню башгъа тюрк тиллерде къардаш формалары да бар: чувашча шанккар, къыргъызча шункар, бырынгъы тюркче шункар, узбекче шункор, уйгъурча шунгар ва ш.б.

Гъалиги монгол тилдеги шонхор журасы бырынгъы тюрк тилден алынган буса ярай.

Бу сёз лап да бырынгъыда согар яда сонгар формада къоллана болгъан буса ярай, тенгleshдиригиз: къазача сункар, бырынгъы тюркче сонгур, чагъатайча санкар, къуманча сонгур, уйгъурча сонкур, эсги тюркче сункур ва ш. б.

Биз ойлашагъан кюйде, бу сёз сонг «гъавчу къушну итти бармагъы» деген тамур сёзге – ар къошумча тиркелип яратылгъан.

Чагъатайлылар акъсункар деп ханлагъа айта болгъан, неге тюгюл, ол сёз тапшурмалы маъналарында къоллана туруп, гюнеш, ай, бий, хан деген сёзлени орнунда юрютюлмеге башлагъан.

Дагъыстанда буса бу сёз Сунгур формада адамланы аты болуп бегетилген. Ону эсги Сунгуркъай журасы буса, ичиндеги авазлары къысгъартылып, Сурхай тюрлюсюне айлангъан.

Бу сёз сакр формада араб тилге де гёчген. Араб тилни ортакъчылыгъы булан ол сёз бир нече европалы тиллеге гирген: итальянча сагро; французча, испанча, каталонча, португалча сагре, немисче сакер.

Орус тилдеги сокол деген сёз де алынып славян ва литва тил эсги булгъар тилдеги сокар жураларда генгъайылгъан: украинча сокил, болгарча сокол, чехче сокол, литвача сакала. Орус тилде бу сёз Соколов, Соколовский формаларында адамланы фамилиясы болуп юрютюле. Вологда бойда Сухона озенде Сокол деген орус шагъар да бар.

Москваны темиркъазыкъ – гюнтувуш янында, Яуза озенни сол ва онгъаларында ерлешген бёлюгюне Сокольники деп айтыла, неге тюгюл, бу ерлерде орус пачалар 17-нчи асругъа ерли лачин гъавлар юроте болгъанлар. Гъали буса шу ерлерде москвалылар учун уллу рагъатлыкъ ва маданиятлыкъ бав къурулгъан. Мунда тыш уълкелени тюрлю-тюрлю гёрсетмелери (выставкалары) оьтгериле.

Орус шаирликде лачинни келпети гёрмекли ер тута. Масала, М.Ю. Лермонтов «Два сокола» деген шиърусунда шулай яза:

Серый сокол тихо сел:

И к нему с ответным криком

И, тряхнувшись, в поле диком

Брат стрелою прилетел.

М. Горький язгъан «Песня о соколе» деген хабарында тили ва маданияты къумукълагъа ювукъ къырым-татарлы Надыр-Рагим-оглы лачин къушну гъакъында тизив ёммакъ айта. Шолай мисалланы биз кёп гелтиргеге болабыз.

Къумукъ адабиятда буса шункъар деген сёз гъали къолланмай. Ону орнунда лачин ва къарчыгъа деген сёзлер юрютюле.

Къ. С. Къадыргъажиев
«Къарчыгъаны» тептеринден

АТА-АНАЛАНЫ САГЫФАСЫ

Азербайжан халкъ адатларындан

Гъакъыл байлыкъдан оърдедир.
Билимсиз гъакъыл опуракъсыз къаркъара
йимикдир.

Сейлетмесе, сейлеме.

Яхшылыкъ эт, яманлыкъдан къач.

Арив сейлесенг, арив жавап да болар.

Билимим бар деп, оьктем болма, сенден билимлилер
де бардыр.

Этеген яхшылыгъынгны оьпкелеме.

Оьзюнге ёрамайгъан затны башгъалагъа да ёрама.

Эшек масхарадан къач, о аралыкъны бузар.

Башгъаны малына гёзюнгню сатма.

Досну душман этмек тынч, душманни дост этмек
четим.

Аманатгъа хыянат болма.

Ачлыгъынгны душмангъа билдирме. Къой, душман
сени даим токъ гёрсюн.

Душманынг жибин буса, сен ону пилге гысап эт.

Йылы сёз йыланны ининден чыгъарар. Аччы сёз
бары халкъны сенден бездирер. Яман сёзге яман
жавап да болар.

Гишини артындан сейлеме.

Бир уйде эки къатын болса, уй сибирилмей
къалар.

Арта къалгъанны тюерлер, арта къалма.

Налат алмагъа сюе бусанг, элинге къыйынлыкъ
гелгенде халкъ булан болма.

АЛАМАТНЫ АЛАМЫНДА

«Къалачны кълмагъалы»
Алиева А., 6 «б».

Гъусейнов Хизри, 6 кл.

Алиева А.

Рамазанова Мадина «Кавказ».

Давдиева А.

Умукчосом **Мамтаево**,

ЯШЛАНЫ

Далыстосны халкь
языгысу

ГЪАКЪЫНДА ЖАБАРЛАР

САВГЪАТ

– Ажайым, базаргъа барагъанда
оьзюнг булан мени де алып барар-
мысан? – деп сорай Мадина анасы-
на.

– Барырман, къызым, барыр. Не
этесен онда? Не алма сюесен?

– Хораз, – дей Мадина.

– Таякьгъа чанчылгъан кампет
хораз? Алырбыз, къызым!

– Кампет хораз тьогюл, ажайым,
мен герти хоразны айтаман.

Анасы тамаша болуп:

– Сав хоразны? Не этесен, къы-
зым, ону? – деп сорай.

– Эчивюме тувгъан гюнюне сав-
гъат этемен.

– Савгъат?!

– Дагъы, эчивюмню тавукълары
кёп-кёп, хоразы буса биргине-бир!

ТЕРЕК'НИ УЬСТЮНДЕ ОЛТУРГЪАН

Мадина атасы булан эчивлерине юртгъа къонакълай барып гел-
генде:

– Нечикдир, къызым, ушатдынгмы? – деп сорай анасы.

– Ажайым, билемисен, оланы шапталлары базарда тьогюл, те-
рекни уьстюнде олтургъан, – дей Мадина.

ОЪЗЮНЮКИЛЕГЕ ГЪАПЛАЙ

– Ажайым, эчивюмню бир залим, чачал баш, мени аювум йимик, къуйрукъсуз ити бар. – Барбос! Сюемисен, сени таныш этейим.

– Яхшы! – деп анасы башын чайкъай.

Мадина аста булан анасыны къулагъына:

– Тек оъзюнюкилеге гъаплай, – деп шыбышлай.

– Сени танымагъандыр? – дей анасы иржайып.

– Нечик? – деп, Мадина тамаша бола, – Мен чи башын салып къойгъан эчивюммен!

КЪЫРДА ВЫХОДНОЙ

Сав гюн анасы уйню-эшикни жыйышдыра. Атасы эшик-терезени сырлай. Мадина оъз-оъзю булан ойнап туруп ялкъып, бир атасыны янына, бир анасыны янына бара.

– Тай ари, сыргъа батасан, – дей атасы.

Анасына бара.

– Ону этейим, муну битейим, – деп, ажайы Мадинагъа агъамият бермей.

Мадина, хатири къалып:

– Къырда выходной, уйде неге тюгюл?! – дей

БИР САГЪАТДАН

Мадина анасына:

– Ажайым, къыдырма барайыкъ дагъы, – деп тилей.

– Яхшы, – дей анасы. – Бир сагъатдан барарбыз!

Арадан бираз заман да гетмей, Мадина дагъы да геле. Ол сагъатны гёрсетип:

– Ажайым, къара чы, «бир сагъатдан» битген! – дей.

Бизге гел

– Эчивюм, – дей Мадина, – ге къонакълай гел, мен саплап бинедеги йиплеринг битгенде, биз- рирмен.

Къырымсолтам Къамаматов

Гъарп-Ляны ЭришиВю

Гечортадан оьтген сонг
Юхугъа барды гезюм.
Гъарпланы къавгъасына
Урунуп къалдым оьзюм.

А гъарп:

– Алфавитни башында
Пачасыдай тургъанман.
Бар затны башы менмен,
Сезлюклер мен къургъанман!

Б гъарп:

– Бала, бал, балгъам, байлыкъ
Менден баш алгъан сезлер!
Олар буса, билигиз,
Даим шат тура юзлер.

В гъарп:

– «Воллагъ!» – деп ант этмеге
Тюшгенмендир кекден мен.
Менсиз ВАТАН екъ эди,
Шо саялы оьктеммен!

Г гъарп:

– Гезелликни дюньясы,
Воллагъ менден башлана:
Гезел чыкъса бийиме,
Айшабазлар ташлана.

Гъ гъарп:

– Къатты тутукъларданман,
Гъарпланы къатдыраман.
Тиревлю сэйлегенни
Чатакълап ятдыраман.

Гь гъарп:

– Мен – гь гъарпны – оруслар
Къошмагъан алифбагъа.
Къурдашларым терс гезден
Не учун къарай магъа?

Д гъарп:

– Сыйлы сезлерде барман:
Дюнья, дост, демли – долма.

Я, давда ва даллайда
Неге герекмен болма?

Даллайгъа да чыдарман,
Тюшмейли гезден сама.
Я, тайдырыгъыз мени
Дав деген сезден сама!

Е гъарп:

– Сезню башында барман:
Елкен, етмиш, емишлер.
Адамлар, мен болмасам,
Юрюлмей бугъай ишлер?..

Ё гъарп:

– Ёл, ёлдаш, ёммакъ, ёргъа,
Ёлка сююнч яшлагъа.
Мен болмасам, ялкъывлу
Гиччи къатарбашлагъа.

Ж гъарп:

– Мени уйрене буса,
Жапа яшлар къыйнала.
Тек билигиз, жигерлик,
Жагълыкъ ише сынала.
Жагъа, жыргъыт, жымыра,
Жавгъарат, жижек, жавгъар,
Жанбек, жанагъ, жиелек,
Къыйналма мунда не бар?!..

З гъарп:

– Янгырав тутукъман мен,
Не ерде де гелеген.
Айтсынлар, шу сезлерден
Къайрыларын билеген:

Зувап, зувгъан, зар, залим,
Зем-зем, Зумурут, Заза,
Зенг, зурнай, къоз, зыбызгъы,
Яз, аз, зыртапен, таза...

И гъарп:

– Инче созукъман оьзюм,
Эринсиз де мен дюрмен.
Игит, илму ва инсан
Сезлерде баргъа кюрмен.

Й гъарп:

– Алда тар созукъ эдим,
Айлангъанман тутукъгъа.

«Сонорный» деп ат такъгъан,
Къумукъча атым ёкъгъа.

К гьарп:

– Сангырав тутукъман мен,
Бар затны эшитеген.
Тил алимлери магъа:
«Чартлавукъ» аваз деген.
Сёзлер тас бола буса,
Талчыкъмакъдан чартлайман.
Тезги сёзлени жыйып,
Сёзлюклерде сакълайман:

Карас, кар, кирит, кюмес,
Кире, кюсмен, кёрк, келек,
Келче, келчек, кап, каппар,
Карзама, кав, кюрт, кюрек.

Къ гьарп:

– Сени эки белгинг бар,
Мени белгилерим уъч:
Чартлавукъ, сангырав ва
Къатты тутукъ менде гюч!

Тезги сёзлерим: къалкъан,
Къалп, къарах, къарчакъ,
къурав,
Къулпа, къари, къазархы,
Къавдан, къазаякъ, къырав...

Л гьарп:

– Мен де дюрмен сонорный,
Тавушум гючлю чыгъа.
Мени бир гёрюнюшюм
Бары созукъну йыгъа.

Н гьарп:

– Ал тил тутукъларданман,
Сонорныйлар къардашым.
Не ерде де гелемен,
Негер де ишлей башым.

Нг гьарп:

– Гъ да, мен де шу затны
Себебин гъеч билмейбиз:
Гъейлер, бир сёзню сама
Башында биз гелмейбиз!

Тил илмуда алимлер
Зор ишлер этген дейлер.
Бу масаланы чечме
Неге къарамай, гъейлер?!

О гьарп:

– Эринли къалын созукъ,
Деп, мени тёрге ала.
Атым айтса, эринлер
Дёгерек болуп къала.

Оь гьарп:

– Эринли инче созукъ
Мен бар сёзлеге обзек:
Обзден, обзен, обр, оббек,
Обрмекче, облен, обрдек...

П гьарп:

– Сангырав тутукъман мен,
Дюрмен эрин тутукъ да.
«Ф» - ны «п» - гъа ошатып,
Юрюлемен Къумукъда.

Р гьарп:

– Къартыллавукъ тутукъман,
Тил учун къартыллатгъан.
Ким мени пешемесе,
Къартыллатгъан, йылатгъан.

С гьарп:

– Сангырав тутукъланы
Атасыман мен обзюм.
Ишыллавуч бусам да,
Тутула айтгъан сёзюм.

Т гьарп:

– Тамаша тутукъман мен:
Чартлавукълар – къардашым.
Сырларымны чечеген
Сангыравлар – сырдашым.

У гьарп:

– У созукъман эринли,
Ал созукъман айтылгъан!
Къалын созукъ да дюрмен!
Мен этмеген не къалгъан!

Уь гьарп:

– У магъа къардаш созукъ,
Мен инчемен, о – къалын.
Я, бу макътанып къоя,
Билмей туруп озъ гъалын.

Шу сёзлердеги макътав
Магъа тийишли гьюрмет:
Уълке, уълкер, уъстюнлюк,
Уьй, уьлгюлю ва уьммет.

Ф гьарп:

– Ишылавучларданман,
Тутукълагъа гиреген.
Тутукъ да дюр сырдашым.
Къурдашлыкъны билеген.

Х гьарп:

– Ишылавуч тутукъман,
Яшайгъан сёзлер таба:
Хав, хам, хан, харс, хач,
Харш, хор, хош, хурт, хыр, хаба.

Ц гьарп:

Чартлавукъ, ишылавуч
Къошулуп этилемен.
Къумукъ сёзлерде сийрек
Гелегеним билемен.

Ч гьарп:

– Къошулчан тутукъмандыр,
Арт тил тутукъман озюм.
Дюр бусам да сангырав
Эпсиз тутула сёзюм!

Ш гьарп:

– Ишылавуч жынданман,
Тутукълагъа гиреген,
Ал тил тутукъ экеним
Бармы экен гъеч билеген?!

Щ гьарп:

– Къумукъ алимлер мени
Неге эс этмей экен?!
Созукъ, тутукъ тюгюлмен,
Англап болмаймен мекен...

Ъ гьарп

(къатты белги):

– Бил, мен тамакъ тутукъман,
Айырагъан белгимен.
Сёзю башында бир де
Гелмегенмен, гелмеймен.

Ы гьарп:

– Магъа «Къалын арт созукъ»
Деген атланы тагъа.
Сёз башында болмагъа
Неге ярамай магъа?!

Ь гьарп

(йымышакъ белги):

– Айырывчу белгимен,
Дюрмен йымышакъ белги.
Айыра, йымышата
Болуп битдим ителги.

Э гьарп:

– Инче созукъ да дюрмен,
Эринсиз де, орта да.
Элни гъайын ким этер,
Эр болмаса ортада?!

Ю гьарп:

– Бир гьарпны англатагъан
Эки аваз этемен.
Эринли де дюрмен чи
Уъч намусну кютемен!

Я гьарп:

– Созукъ гьарпман, яралгъан
Эки аваздан тувуп.
Бараман гьарп сиривню
Алдыма салып къувуп!

АВТОР:

Яшлар, алдыма салгъан
Баш мурадыма етдим:
Нече тюрлю гьарп булан
Мен сизин таныш этдим
Уъйренме урунгъанча
Азиз ана тилигиз,
Гъар гьарпны хасиятын
Айырмагъа билигиз.

Уен ама тилингни билемисен?

Унутулуп барагъан сөзлөр

Бир табун четим маъналы сөзлөр аз кьоллана туруп, бара-бара эсгиленип, гьатта унутулуп кьалмагъа бола. Маънасы ачыкъ сөзлөр буса къайсы тилде де кеп кьоллана.

Бу макъалабызда маънасы тунукъ бир-бир сөзлени устюнде токътамагъа сюебиз.

Эсги – пусгъу сөз тагъымны савлай алгъанда маънасы англашыла, гьар сөзню айры маънасын билмеге къарасакъ, экинчиси англашылмай. Гертилей де, пусгъу деген недир? Шону билмек учун тилибизни тарихине бир аз теренлешмеге герек. Шо сөзню тамуру бус-пус. Бырынгъы тюрк тилде шо тамурлу сөзлөр чюпюрек, кеннир, кеннир йип маънада эркин кьоллана болгъан, гъалиги бир-бир тюрк тиллерде де кьалгъан: пусгъу (къумукъ), бусгъакъ (къарачай-балкъар), босгъакъ (башкъырт). Пусгъа (чуваш). Къырым татар тилде буса эски-пускъу палас опуракъ деген маънада кьоллана.

Шолай болгъанда, эсги-пусгъу деген сөз тагъымны эсги чюпюрек гесек, кеннир йип, кетен, палас-къулас деп англамагъа герекбиз.

Вёв-шав сөз тагъым. Вёв чю англашыла – та-вуш сөз, уьнлюк (междометие), шав деген недир? Бырынгъы тюрк тилде шолай сөз болгъан: шав – оьлюм деген зат. Гъалиги бир-бир тюрк тиллерде де шо сөз аз-маз алышынып буса да ёлугъа: шав (къумукъ), шагъ (шортил), дав маънада, шокъ (телевут тил) акъуба маънада кьоллана.

Туснакъ сөзню тамуру тус-туз-тос-тоз. Бырынгы тюрк тилде шону къаршына чыкъмакъ, алдын алмакъ, ёлун къыркъмакъ деген маънасы болгъан. – Накъ буса кьошумча (суффикс).

Шолай болгъанда, туснакъ ёлу къыркъылгъан, яшаву бёлюнген, тербенип болмайгъан гиши деген яда шолайлар турагъан ер деген зат бола. Къарайым тюрк тилде туснакъ аманатгъа алынган адам демек бола.

Туснакъ ва тузакъ сөзлени тамуру бир, маънасы да къыйышывлу геле: туснакъ – тузакъгъа тюшген гиши.

Ибрагъим Керимов

Тюрк къардашларыбызны адабиятындан Иржайыву сыралы

Дюнъягъа белгили тюрк шаири Фазыл Хюсю Дагъларшы – 1914-нчю йылда Стамбулда тувгъан.

Шиърулар чыгъарма буса 6 йыллыкъ чагъында башлагъан. Озью язып билмейгенге гёре уллу къызардашы кёмек эте – кагъызгъа яза болгъан. «Шаирлени инг де биринчиси» ва пагъмулусу дейлер огъар. Ону шиърулары хыйлы озге тиллеге гёчюрюлген. 1974-нчю

йылда Фазыл Хюсю Дагъларшы Югославияда, Струга деген шагъарда оьтгерилген шаирлени ярышында биринчи «Алтын таж» деген премияны къазангъан.

Бир-нече китапланы есси. Яшлар учун буса кёп сююп яза. Неге тьогюл озью де яш йимик таза ва шавлалы иржайыву сыралы адам болгъан.

Шейит-Ханум

Иржайармы!

Анам
Иржая багъа –
Юзюме,
Мен мактапгъа барагъанда
Иржайармы экен
Муаллим,
Гёрсетсем тетрадымны –
Къарайгъанда озьюне?

Мактапгъа

Юрюгенге ошай дыр
Макътапгъа,
Жымчыкълар,
Туралар шо саялы
Танг чакъда.

Балики

– Сувлар
Гечелеп чаба
Етме эртенге таба, –
Деди муаллим.

Балики, сув менмендир?

– Гюллер де
Юхлай, – деди муаллим.
Балики, гюлмендир
мен – бир залим?

– Учурукълар кёкню гёре ерден де,
– деди муаллим,
Балики, шо учурукъ – менмендир?

Къанатларыны ГЫЗЫМ

Къанатларыны гызын
Кёкден –
Къушлар излейлер
Излейлер –
Къанатларыны гызын
Къушну – къавжап къартайгъан,
Эсги ёммакъдан бизге
Гележегин гёзлейлер...

Сююне

Анам
Къувана, элте
Гъар гюн мени мактапгъа.
Сёйлене
Кюлеп, токътап,
Анам мени сююне
Мен оьзюн элтегендей
Мактапгъа!

Гюн ва гече

Уянагъанда яшлар,
Гюн геле, къара – гьона!
Яшлар юхлама башлай,
Гече къалкъыгъа къона – гьона!

Шейит-Ханумну таржумасы.

КЪУМУКЪЛАНЫ ЙЫР
ХАЗНАСЫНДАН

Мактапгъа бар

Мактапгъа

Абусупиян АКАЕВ

АНА ТИЛДЕН БАЛАГЪА

Ал чы къолунга къалам,
Сукълансын сагъа алам –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Мактапгъа сал юрегинг,
Илму болсун герегинг,
Нюрленсин кёкюрегинг –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Миллетинг къарай сагъа,
Кёп затлар ёрай сагъа,
Мактапдан сорай сагъа –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Эт чи миллетни гъайын,
Оърленсин гъар гюн сайын.
Эшит Ватан гъарайын –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Дагъыстанны адатын,
Унутма гъар-бир затын,
Тиргиз аталар атын –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Мактап – илму булагъы,
Талайсызлар йырагъы,
Янсын миллет чырагъы –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Тынгла, балам, ананга:
Юрю мактапханагъа,
Ярыкъ бер айлананга –
Мактапгъа бар, мактапгъа.

Мухтаргъа дёрт йыл бола. Ол назик къаркъаралы яш. Назик дегенде, билемисиз, чум чубукъ йимик! Енгил де енгил, къув йимик! Шону учун болмагъа ярай, тюзю, шону учун болмай, башгъа себеплеге гёре болмагъа да имканлы, нечик де, Мухтар аста-мастаны билмейген, тынч турну англамайгъан, бир о якъгъа, бир бу якъгъа багъып ёргъалайгъан, даим учуп-ёртуп айланагъан яш.

Ону бал тюзлю гёзлери бир де пашман болмас, гюнлени узагъында кюлеп турар. Мухтар озю йыламагъа урунса да, ону гёзлери кюлеп-кюлеп йибере. Шонча да шолай жанлы гёзлер! Къашлары десегиз, къашлары – еринде гёбелекни къанатлары!

Савлай юртну ичинде Мухтар йимик рагъатсыз яш ёкъдур. Бир де рагъат токътап болмай. Эртен уйден чыкъса, улланасы Аминат излеп тапмай туруп, Мухтар озю уйге нагагъ да къайтмас. Аминат озюню баласыны баласын гъар гюн излеп айлана къала. Ёлукъгъан - ёлукъгъан адамгъа:

– Гёрмедингми бизин Мухтарны?
– деп сорай.

– Воллагъ, жума межитни ягъында машинин къувалап айлана эди.

– Оър авулгъа багъып гетди. Базаргъа бара болгъандыр.

– Машини де булан бираз алда шунда гёрюндю бугъай, – деп, гъар ким бир тюрлю жавап бере.

Ону машини – тот басгъан къынгыр темир. Шону да суйреп, Мухтар орам-орамда учуп айлана. Табып болмай улланасы да ари де юрюй, бери де, олай да бурула, булай да. Таза арий, тала, ошгъуй-солуй.

Тот басгъан къынгыр темирден машин этген Мухтар:

– Би-бип! Тайыгъыз мени алдымдан! – деп къычыра.

Озюнден гиччи яш ёлукъса, машинин де токътатып:

– Гъей! Негер токътагъансан орамны ортасында авзунгну да ачып? Тай алдымдан тез-тез! Машинимни тюрбуне тюрсенг, сени анангчы гъуя салып йылажакъ! Гъы, тай! – деп юмуругъун гёрсете.

Муна ол юртну ягъасындагъы базар болагъан ерде. Мунда жыйлгъан халкъгъа къарай. Гъармут сатагъан гишини алдында токътап, биринден-бири уллу емишлеге тиклене.

– Не арив гъармутлардыр! – деп, Мухтар эки якъдагъы адамланы тергевюн тарта.

Емиш сатагъан мыйыкълы гиши иржая. Тамшана токътагъан яш гъармутланы багъасын сорагъанда, мыйыкълы:

– Сени йимик яхшы яшлагъа теп-тегин де беремен! – деп, огъар алдындагъы тебеден алып бир гъармут узата.

Мухтар, гъармутну ашай туруп, юрт ягъагъа чыгъа. Мунда базаргъа гелгенлени атлары, эшеклери отлай.

Олагъа къаравул этеген къатынлар, яшлар эски къабурланы, ягъасындагы чырны салкъынында олтуруп ял ала. Бир нече гъайван, чыр ишленмеген ерден гирип къабурларда отлай. Шону гърюп, Мухтар:

– Гъей, онда багъып къарагъыз! Бу недир сиз этеген? Къабурларда отлатмагъа яраймы? – деп айып эте.

Къатынлар да, яшлар да шосагъат хозгъалышып йибере. Гъайванланы къабурлардан къувалап, къатынлар да, яшлар да Мухтарны ягъына къайта.

– Аллагъ рази болсун, балам, сагъа! Сен бизин уллу гюнагъ ишден къутгъардынг. Баракалла сагъа да, сени тарбиялайгъан гъакъыллы атанг-ананга да! – дей къатынланы арасындан бириси.

– Мени улланам дагъы да бек гъакъыллы! – дей Мухтар.

– Уллананга да баракалла – деп, башгъа бир къатын ону башын сыйпай.

– Гъакъыллы буса да, озъю мени кеп ойнамагъа къоймай, – деп, Мухтар кант эте.

Ач болуп турагъан Мухтар къатынлар берген ашны тойгъунча ашай. Сонг, машинине де минип, келге багъып тербене.

Ахшам болуп геле. Гюн артивгъа ювукълаша. Кёл ягъада эретуруп. Мухтар ойгъа бата, сувда юзеген къазлагъа, оърдеклеге тергев эте.

Муна бу ерде улланасы Аминат озъюню Мухтарын таба.

– Къайдасан сав гюнню узагъында? Гъали не этейим мен сагъа? Уьстюнге-боюнга не гъал салгъансан, бу недир? Гъуя, гъейлер, сен чи гелегингни енгин дагъы да йыртгъансан! – деп, Аминат баласыны балдан татли баласына ачувланып къарай, ону бети мунгайса да, балны тосюндеги гезлеринде шатлыкъны, кюлкюню алааматлары сёнмейгенни эс этип, бирден озюнден ихтиярсыз иржаймагъа башлай.

Улланасы йымышагъанны англап, Мухтар ону къучакълай, тюпден оьрге багъып къарап:

– Къычырма дагъы! Мен ёкъ болуп къалмагъанман чы. Мунаман, муна! – деп, бармагъы булан озъюню бурнуна тюрте.

– Воллагъ, яхшы. Ёкъ болуп къалмагъа сюемисен? Шо етишмей эди бизге! – деп, Аминат хонтурлана.

– Янгыдан къычырмагъа башлай турасан, – дей Мухтар. – Таман дагъы. Гел ярашайкъ. Гъы, ярашабызмы?

– Не амал этейим, ярашмай кюй бармы? – деп, улланасы Мухтарны къучакълай. – Яхшы, ярашдыкъ. Тек сен булай ёкъ болуп къалагъан кююнгни къой.

– Къойдум! – дей яш.

– Огъ, Мухтар! Огъ, Мухтар! – дей улланасы.

*Лак тилден
гёчюрген Мустапа Гъусейнов.*

Тәйбулла Давутов

Гөбелекми, бабочкамы?!

жабар

Шагъарда турагъан зукъариси Къасум гелгенде, Мурат ону бек сююнюп къаршылады. Къасум Муратгъа къызыл-ала резин топ да алып гелген экен!

Бу яшлар экиси де уйлерине ювукъдагъы яшыл майдангъа топ ойнамагъа гетдилер. Топну артындан о чап, бу чап, о теп топгъа, бу теп этип, топну инжитип, озлер завх этип турагъанда, Муратгъа лап ювукъдан бир уллу гөбелек учуп гетди. Шо барышында о яшлардан бираз арекдеги сап-сари чечекге кьонду. Эгер ону башлап Къасум гөрмей Мурат гөрген эди буса, о гөбелекге онча тергев бермей кьоймакъ да бар эди.

Къасум, оюнун бөлюп йиберип:

— Мурат, бабочка, бабочка! — деп, чабып гөбелек кьонгъан чечекге ювукъ барып, аста энкейип, къанатларындагъы арив суратлагъа тергев берип турагъанда, Мурат етишип гелип:

— О бабочка тьогюл, Къасум, гөбелек, — деди.

Мурат орус тилни осал биле, Къасум къумукъ тилни аз-маз англай. Къасум, Мурат айтгъан затгъа тамаша болуп:

— Гөбелек? Бу гөбелек тьогюл, бабочка! — деди.

— Сен яхшы тергев берип къара, шу — гөбелек! — деди дагъы да Мурат.

— Тьогюл, бабочка!

— Тьогюл! Гөбелек шо!

Къасум, Муратны англавсузлугъуна къайнашып: «Гөбелек тьогюл! Бабочка!» — деп ярсалып къычырып, ону теберип йиберди. Мурат артындагъы къычыткъанланы къалынына йыгъылды. Къычыткъанлар тигип,

кьоллары гююп гетди. Мурат шонда, кьолларын хашый туруп:

— Чөлт побили! — деди. Бу ону бек къайнашгъанда айтагъан орус сөзлери эди.

Мурат буса, гюн шавлаларда исинип турагъан гөбелекни къанатларындан къамп деп тутуп, ону да алып, уьюне багъып чапды.

Догъада къурума опуракъ илип турагъан Муратны анасы Суйдух, яшланы къарсалап гелегенин эс этип:

— Не болгъан, неден къачып гелесиз, эришме сама эришмегенмисиз? — деди.

Мурат, анасына гөбелекни гөрсетип:

— Шугъар нечик айта, абам, шуну аты недир? — деп сорады.

— Я, шону атын билмеймисен! Гөбелек, — деди абасы.

Суйдух баживюню жавабын эшитген Къасум:

— Шо гөбелек тьогюл, бабочка! — деди йыламсырап.

Суйдух, яшланы нени уьстюнден эришгенин англап:

— Экигиз де тюз айтасыз. Шугъар русча бабочка дей, къумукъча буса гөбелек дей. Сиз орус тилни де, ана тилигиз къумукъ тилни де яхшы билмеге герексиз. Къасум, сени атанг-ананга айтарман, сени шагъар школаларда юрюлеген къумукъ дарслагъа да йиберсин. Ана тилигизни яхшы билме къара. Мурат, сен де орус тилни яхшы билмеге къаст эт. Шо заман шулай эришмежексиз, — деди яшлагъа Суйдух.

Къасум да, Мурат да ярашып, аз алда озлер топ ойнап тургъан майдангъа бөлюнген оюнун узатмагъа гетдилер.

Абас Мамаев

10

МРН ШОҒЪАР ИНАНАМАН...

Алтынчы «А» класда ана тил дарс юрюлюп тура. Яшлар бугюн морфологияны гечмеге, сёзлени морфология разбор этмеге герек. Шо дарсгъа гиришгенче алдын гечилген материалны такрарлама тюше эди.

— Морфология деген не затдыр, яшлар, айтыгъыз гъали, — деп, Умав Умаевич яшлагъа тигилип токътды.

— Морфология — тилни гъакъындагъы илму. Морфо — грекча — гесек, лог — сёз яда сёзню гъакъындагъы илму. Сёзню маъналы гесеклерин уйренеген илмугъа морфология деп айтыла, — деди Али.

— Тюз. Олтур, Али. Сёзню аслу маънасын англатагъан гесегине тамур деп айтыла. Энни булай соравгъа жавап беригиз: ортакъ тамурлу сёзлеге нечик сёзлер деп айтгъан эдик?

— Ортакъ тамурлу сёзлеге къардаш сёзлер деп айтыла, — деди, тутула-тутула туруп, Ильяс.

— Тюз, Ильяс. Гъар гюн дарслагъа геле бусанг, дагъы да яхшы жавап бережек эдинг. Къайда, мисаллар гелтир!

— Гелтирейим. Бугюн, гюндюз, гюнлюк, гюнлер деген сёзлерде ортакъ гесек — гюн. Шо тамур, — деди Ильяс инамлы кюйде.

— Къоччагъым сени я! Олтур, — деди Умав Умаевич. — Гъали, яшлар, мен доскагъа язажакъ сёзлени, гезиги булан язып, къардаш сёзлер де табып, тамурларын бел-

гилеп, тюплерине бир гъыз тартыгъыз.

Шолай да айтып, Умав Умаевич доскагъа бу сёзлени язды: яшлыкъ, къушлар, будайлыкъ, тавукълар, къозулар, къойлар...

Бираздан учитель, яшланы языв ишлерин тергей туруп, Ильясны тургъузду.

— Умав Умаевич, берилген сёзлерден мен булай тамурланы тапдым: яш, яшлыкъ, яшлар, яшлайын деген сёзлени тамуру яш. Будай, будайлыкъ, будайлар, будайчы деген сёзлени тамуру будай. Тавукъ, тавукълар, тавукъдай, тавукъчу деген сёзлени тамуру — т а в, — деди Ильяс.

Яшлар кюлеп йиберди.

Учитель, иржая туруп:

— Къозулар деген сёзню тамуру къайда? — деп сорады.

— Къозулар деген сёзню тамуру къоз, — деди Ильяс.

Яшлар янгыдан кюлеп йиберди.

— Воллагъ, Ильяс, сен чи уллу сигъручу болгъан экенсен! — деди огъар Умав Умаевич, кюлей туруп.

— Олай нечик бола, учитель, Ильяс чы тюз айтмады, сиз бусагъыз огъар сигъручу дейсиз.

— Тюз айтмаса да, Ильяс сигърулу гючю булангъы адам: масхарамы дагъы тавукъдан тав этмек, къозудан къоз этмек, — деди Умав Умаевич.

Али, къол гётерип:

— Учитель, яраймы? — деп сорады.

– Ярай, не айтма сюесен? – деди учитель.

– Ильясны олай сигьрулу гючю бар буса, гелигиз ону бизин колхозну тавукъ фермасына йиберейик. Гьар тавукъну тав чакъы этсе, этни чи айтмай да къояйыкъ, бир тавукъ йымырткъадан этген къоймакъдан сав районну халкъы тояжакъ.

Яшлар бирден-бир гючлю кюлеп йиберди.

– Учитель, Алини тилевюн гьалиге гери урсакъ яхшы, – деди Мурат иржайып.

– Неге? – деди учитель, соравлу къарап.

– Ильяс школагъа гелегенде де адашып киногъа яда озенге гетип, чакъ чакъда дарсларын къоя. Къуш фермагъа барагъанда, адашып къой фермагъа гетсе, ондагъы бары да къозулананы къоз чакъы этип къояр.

Яшлар дагъы да кюлеп завх этдилер.

– Олай болгъанда; не этсек яхшы дагъы? – деп сорады Умав Умаевич.

– Ильяс, сигьрулу гюч охувда тарыкъ экенни англап, гьар гюн школагъа гелсе, биз ону сигьручу экенине гертиден де мюкюр боларбыз. Мен шогьар инанаман, – деп, Али Ильясгъа багъып соравлу къарарды.

– Умав Умаевич, къарарсыз энни, охув йылны ахырына белгили болур: ким табула экен къурдашлагъа берген сѣзюнде. Мен шолай сѣз берген деп къоюгъуз, – деди Ильяс...

ЖОЛКЪ АВУЗ ЯРАТЫВЧУЛУГЪУНДАН

Яшланы Фольклорундан

Алдын, гюзде яшлар жыйылып ахшамгъа таба, гъар ожакъны къайтгъан мол гелими булан къутлай туруп ва алгъышлар эте туруп къабакъ-къабакъгъа гирип айлана болгъан. Арасындан бириси булай деп башлай:

– Гюдюр-гюдюр, гюдюрбай!

Хор: – Гъоссай!

– Дагъы де геле уялмай.

Хор: – Гъоссай!

– Бежени ундан толмай.

Хор: – Гъоссай!

– Четени йымырткъадан толмай!

Хор: – Гъоссай!

Уый есини ва ону уланларыны, къызларыны атларын айтып да къычыра:

– Магъаммат юз йыл яшасын!

Хор: – Амин!

– Салимат юз йыл яшасын!

Хор: – Амин!

Уый есилери булагъа емишлер, татлиликлер, бишген йымырткъа, гъабижай, будай, къолгъявлукълар ва озге тюрлю затлар бере болгъанлар.

Яшлары Оюндарындан

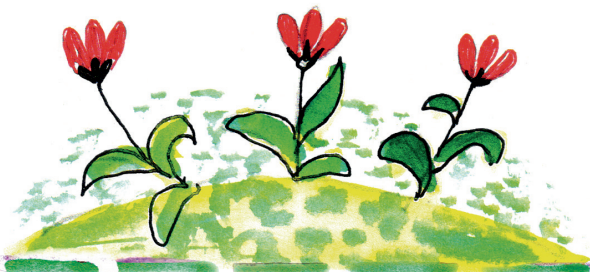
Битики, битики,
Биландалики,
Далики билан
Сакътиян.
Умма къалакъ,
Лакъла къалакъ,
Жибилдирик дандерек!
Гъабил, Гюбюл,
Чыкъсын бу тил!

* * *

Тюпдеги уйге баргъан эдим
Харбуз алмагъа.
Аявлу атам къоймады
Янгыз бармагъа.
Ари къарадым,
Бери къарадым,
Эки шам терек.
Бирисин алдым,
Бирисин къойдум,
Орус гёбелек.

* * *

– Кёкде не бар?
– Кёк хундуз.
– Ерте не бар?
– Ер хундуз.
– Алдым сени,
– Сал мени,
– Ярдан салайым сени.

Соколёнок

ISSN0206 - 7943

Къарчыгъа

5/2017

сентябрь-октябрь

Иллюстрированный детский журнал.
Издается один раз в два месяца.

Учредитель:
Министерство печати и информации РД.

Регистрационный номер
ПИ №ТУ05-00348 от 01.12.2016 г. выданный
управлением Роскомнадзора
по Республике Дагестан.

Издается с января 1980 г.

Руководитель – главный редактор
Мурад Ахмедов

Редколлегия:
Ш.Алишева (ред. выпуска)
П.Абдуллаева
А.Абдуллатипов
С.Алиев
С. Мамаева
Т.Зургалова (отв. секретарь)

Худ. редактор З.Даганов
Тех. редактор Т. Лузина
Художник номера М. Муталибов
Оформление обложки З.Даганов

Формат 60x84 1/8.
Уч. изд. л. 3,02.
Уч. печ. лист 3,26.
Бумага офсетная.

Дата выхода в свет 04.10.2017г.
Тираж 1175 экз.
Заказ №97.

Типография:
ООО «Издательство «Феникс пресс».
Адрес типографии:
367018, РД, г. Махачкала, ул. Петра I, 61.

Редакция и издатель: Государственное
бюджетное учреждение Республики
Дагестан «Редакция республиканских
литературных журналов «Соколенок» и
«Литературный Дагестан»
Адрес редакции и издателя:
367025, РД, г. Махачкала, ул. Даниялова, 55.

Электронный адрес редакции:
litdag@mail.ru

Кумыкский язык

Индекс: на год – 63339,
на полугодие – 73904.

Цена свободная.